

УДК 894.23(092)

ББК 83.3Бу-8

Т. Б. Тагарова
Иркутск, Россия

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ СРАВНИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В ПОЭЗИИ ДОНДОКА УЛЗЫТУЕВА

В статье описываются стилистические функции сравнительных конструкций поэзии Дондока Улзытуева, усиливающие художественную выразительность стихотворений. Сравнения помогают построению образов, навеянных картиной мира поэта-певца степной родины, любви к матери, женщине, природе. Сравнения, образованные путем повтора, параллелизма и т. д., создают особенно яркие, выпуклые картины природы, одновременно выражая философские взгляды автора, отличаясь глубоким психологизмом и лиризмом.

Ключевые слова: стилистика, сравнение, эталон, троп, развёрнутый, простой, повтор, параллелизм, философский, психологизм, любовь, природа, мать, море, художественный, образ, оригинальный, традиционный.

T. B. Tagarova
Irkutsk, Russia

STYLISTIC FUNCTIONS OF COMPARATIVE CONSTRUCTIONS IN POETRY OF DONDOK ULZYTUEV

The article describes the stylistic functions of comparative constructions in poetry of Dondok Ulzytuev enhancing artistic expressiveness of the poems. Comparisons help to build images, inspired by a picture of the world of the poet-singer of the steppe Motherland, love for mother, women, nature. Comparisons are formed by repetition, parallelism, etc., to create a particularly bright, convex pictures of nature, at

the same time expressing philosophical views of the author, distinguished by a deep psychologism and lyricism.

Key words: stylistics; comparison; reference; trope; detailed; simple; repetition; parallelism; philosophy; psychology; love; nature; mother; sea; artistic; image; original; traditional.

ДОНДОГ УЛЗЫТУЕВАЙ ШҮЛЭГҮҮД СООХИ ЗЭРГЭСҮҮЛГЭНҮҮДЭЙ НАЙРУУЛГА ТУХАЙ

Мүнөө үнгэржэ байһан жэлдэ тон уран хэлэтэй, хүнэй сэдхэл хүдэлгэмэ шүлэгүүдые зохёогшо поэт Дондог Улзытуевай түрэхөөр 80 жэлэй ойн баяр Буриад орондо тэмдэглэгдэжэ байна. Тиин энэ дэмбэрэлтэ ушартай дашарамдуулан элитэ буриадай поэт Д. Улзытуевай шүлэгүүдэй найруулгын онсо шэнжые элирүүлэн үзэлгэдэ тус ниитэлэл зорюулагдана. Д. Улзытуевай шүлэгүүдэй хэлэндэ уран хурса болгодог уран хайханай аргууд олон ушарта хэрэглэгдэнэ гэжэ мэдээжэ, жэшэнь, тэрэнэй тоодо эпитет, тогтомол холбуулалнууд, оньһон үгэнүүд, метафора г.м., тиин шүлэгүүдын илангаяа олохон дабташагүй зэргэсүүлгэнүүдэй байгуулгаар баян байна. Энэ талаһаа Д. Улзытуевай ирагуу найруулга ехэ шэнжэлэгдээгүй байһан зандаа. Тиигээдшье буриад хэлэнэй стилистикын хүгжөөлгэдэ иимэ шэнжэлгэ нэгэ багашье хаа нэмэри болохо һэн ха гэжэ ханагдана.

Зэргэсүүлгэ хадаа уран хэлэлгын эгээл дэлгэрэнгы аргуудай нэгэн болоно бшуу. Уран зохёолшод, ирагуу найруулагшад уран хайханай дүрсэлэлгэ бүтээлгэдэ энээниие үргэн хэрэглэнэ.

Хэлэ шэнжэлэлгэдэ зэргэсүүлгы иигэжэ тодорхойлно: «Фигура речи, состоящая в уподоблении одного предмета другому, у которого предполагается наличие признака общего с первым» [Ахманова, 1966, с. 450].

Мүн бүри тодорхойгоор иимэ ханамжа дурадхагдана: «Сравнение понимается в специальной литературе как особая структура мысли; её специфика состоит в одновременном присутствии в сознании двух сопоставляемых представлений, которые сближаются на основании какого-то общего для них при-

знака и одновременно противопоставляются по каким-то другим основаниям, разным для разных типов сравнений» [Черемисина, Шамина, 1996, с. 65] (Е. К. Скрибник, Н. Б. Даржаевагай номноо абтаба: 2016, 256 н.).

Иигэжэ зэргэсүүлгэ гээшэ дүрсэлэлгын эгээл дэлгэрэнгы ба дан орёошье бэшэ аргуудай нэгэн болоно. Метафораһаа юутэй илгаатайб гэхэдэ зэргэсүүлгэдэ оролсоһон хоёр зүйлын хоёр үгэһөө бүридэнэ. Метафора хадаа мэтэ, шэнги г.м. туһалагша үгэнүүдээ гэжэрхихэн ха юм.

Зэргэсүүлгы троп гэхэдэ хэлэ шэнжэлэгшэнэр ондо ондоо һанаа бодомжонууды мэдүүлдэг. Зарим эрдэмтэд зэргэсүүлгэ соо үгын удха хубилдаггүй гэжэ тоолоно, нүгөөдүүлэнь үгэдэнь шэнэ удха нэмэнэ, тиин дүрсэлһэн зэргэсүүлгэ бээе даһан семантическая единица, троп гээшэ гэжэ тоолоно.

Зэргэсүүлгэнүүд ганса уран һайханай хэлэлгэдэ бэшэ, мүн ниитэ-публицистическэ ба аман яряанай хэлэлгы уран хурса болгохын тула хэрэглэдэнэ.

Буряад хэлэндэ зэргэсүүлгэнүүд хоёр талаһаа шэнжэлэгдэхэн юм байна: синтаксическа байгуулга гү, али хэлэлгын үедэ зохёогдоһон зэргэсүүлгэтэй үгүүлэлнүүдэй бүтээмжын модель; зарим авторнуудай зохёолнууд соохи зэргэсүүлгэнүүды шэнжэлэлгэ.

Д. Д. Санжина (1991), Т. М. Дугаржаповагай (1993) номууд соо зэргэсүүлгэнүүд хадаа хэлэлгын дүрсэлэлгын арга гээшэ гэжэ зураглан бэшэгдэнхэй.

Элитэ эрдэмтэд Ц. Ц. Бальжинимаева (2002), Е. К. Скрибник Н. Б. Даржаева хоёр (2016) зэргэсүүлгэнүүды полипредикативна конструкциин хуби гээшэ гэжэ шэнжэлэн үзэхэн байна.

Дурдагдаһан хэлэ шэнжэлэгшэдэй хүдэлмэринүүд дээрэ үндэхэлжэ, зэргэсүүлгэнүүдэй гол шэнжэнь иимэ ха гэжэ тобшолоё: бүрилдэлдэнь эталон ба юутэй сасуулагданаб, тэрэ зүйл, дахуул үгэ ба залгалта оролсоно. Д. Улзытуевай зэргэсүүлгэнүүд дан орёошье бэшэ, зарим ушарта дэлгэрэнги, хэдэн үгэнүүдһээ бүридэхэн байдаг.

Е. А. Некрасовагай һанамжа баримталжа, хоёр янзын зэргэсүүлгэнүүдые ил-гахаар байна [Некрасова, 1977, 19 н.]: а) хэлэндэ ходо байдаг бултанда мэдээжэ зэргэсүүлгэнүүд (шэнжэ образ хоёрын анханай мэдээжэ). Жэшэнь, Д. Батожабайн хэлэндэ *уһа шудхаһан зумбараан шэнги*; Д. Улзытуевай шүлэг соо дайралдаһан *Альганай шэнээн саарһан дээрэ*; б) хүлээгдээгүй дабташагүй зэргэсүүлгэ: Д. Улзытуевай *Агар зандан модон мэтэлиш, / Түрэлхи хотомни!*; Д. Батожабайн *Шатанхай модоной түгсэг шэнги үжэнхэй хара шүдэнүүдын* г.м.

Дабташагүй, шэнэ, һонин байхадаа зэргэсүүлгэ уран һайханай шэнжэтэй гэжэ тоологдохо ёһотой. Буряад үндэр ехэ бэлигтэй суутай уран зохёолшод шадамар мэргэнээр тус арга зохёолнууд соогоо хэрэглэһэн юм.

«Зээрэнтын шулуун тулам соо арадай хэды олон эрхим һайн хүбүүд басагад, торхо соо дабһалаад даражархиһан загаһан шэнги, үхэхэн амиды хоёрой хоорондо хэбтэнэб» (Х. Намсараев. Үүрэй толон. Фразеологический словарь...2014); «...Дээдэ ноёнойнгоо хёлойжо харахалаар, нюрга уруугаа улаан бургааһа буулгуулһандал, заригад гэн болишобо (Б. Санжин, Б. Дандарон. Заяанай зам. Фразеологический словарь...2014); «Теэд энээхэн эрхы хурганай шэнээхэн шабар шагсын урда барас томо Аламжа үхибүүн шэнги үбдэг дээрээ һуунал» (Д. Батожабай. Төөригдэһэн хуби заяан. Фразеологический словарь...2014); «Теэд нэгэ бага толгой соогоо уһатай Илиодор, <...> шүлһэндөө сасажа байгаад, эрэ тахяагай бархирһандал адляар, ута наринаар энеэжэ захалаа һэн» г.м. — эдэ буряадай мэдээжэ зохёолшодой һонирхолтой зэргэсүүлгэнүүдэй жэшээ боложо үгэнэ гэжэ тобшолоё.

Сасуулагдажа байһан юумэнэй шэнжэһээ зэргэсүүлгын юрэ буса байдалын дулдыдадаг бшуу. Жэшэнь, хүнэй сайһан үһые саһантай зэргэсүүлбэл, хэлгын дүрсэлэлгэ һонирхолтой бэшэ болохо байна.

Зэргэсүүлгы хэлэнэй ондоо дүрсэлэлгын аргуудые харангаа үзэхэ, тиин хэдэн зохёолшодой уран һайханай бэшэг соохи энэ арга хэрэглэлгын онсо шэнжые шэнжэлхэ ёһотой гэжэ В. В. Виноградов дурадхаһан байна. Энэ арга

хадаа мэдүүлэлдэ шэнэ нарин удхын зүйл бии болгохо зорилготой гэжэ тэрэнэй бодолго арсашагүй зүб юм ааб даа [Виноградов, 1976, 409 н.].

Бэлигтэй мэдээжэ ирагуу найруулагша Д. Улзытуевай шүлэгүүд соохи элдэб янзын зэргэсүүлгэнүүдые, илангаяа тэдэнэй найруулгын талаар дүүргэдэг үүргыг хаража үзэе.

Юумэнэй дүрсые нюдөөрөө хаража байһандал, тэрэнтэй холбоотой зураглал бии болоно.

Д. Улзытуевай зураглажа бэшэхэ эрмэлзэлгэхээ үндэхтэй шүлэг соонь тобойсо харагдажа байһан шэнги дүрэ бээлүүлэгдэнэ, тиигэжэ зураг хаража байһан шэнги үрэ ашаг гарана гэхээр байна. Тиихэдэ зэргэсүүлгыень хэдэн мүнүүд сооһоо гү, али бүхэли контекст сооһоо таһалжа харахаар бэшэ байна гэжэ ханагдана:

Эндэ тэндэ хаяхан ороһон саһан сайраад, / Энэ үедэ Эгэтын хүтэл эрээгшэндэл адлихан. / Ульгэр туужсын орон мэтэл баран тойроод, / үбгэн Жэбжээндэл бүхын нуунал үндэр Хайрхан (1974, 38 н.);

хабхаруулһан хоёр онгосо. / Хабһануудын баар хара. / Эрье өөдэ мүлхин мүлхин / Гаража ядаһан амитад мэтэ (81 н.);

Шатар мэтээр / жэгдэ / нягта баригдаһан / баруун шажанай хүмэнүүд дээгүүр / Баар хара турлаагууд / Хаар-хаар хаихаралдан, / Хэниешьеб даа / дуудаһан мэтэ (88 н.) г.м.

Хүнэй сэдхэл зүй гээшые гүнзэги уранаар харуулхадань зэргэсүүлгэ ехэ удха шанартай байна. Хүнэй гунигтай байдалыг зураглан, поэт нэгэл образ уран шадамараар хэрэглэжэ зэргэсүүлгэ бүтээнэ, тиихэдээ байгаалиин үзэгдэл туулгандал ехэ хүндэ шэнжэтэй, хүн тэрээндэнь даруулжа байһандал үзэгдэнэ:

Тээд энэ үглөө / Байгалайм долгиод туулган мэтэ. / Вагоной сонхо шэрбэхэн / бороогой дуһалнууд – туулган мэтэ. / Хүлээгдээгүй ерэхэн таамаг мэдэрэл - / туулган мэтэ. / Хүхэльбэ арюун суутай / Эхэ ороноймни тэнгэри – туулган мэтэ (1974, 66-67 н.).

Хүнэй сэдхэлээрээ зобожо байһыг ямар бэ даа аягүй байдалда (хүшөө, хүүр, харгы, шулуун дээрэ зогсоһондол) ороод байһан мэтээр зураглан бэшэнэ:

*Золтой мэтэ сэдхэлни / Зобоһон юундэ янзатайб? <... > баруун зүгэй байгаа-
лиин / Бахатай найхан мэтэи хаа, / <... > Сэгээн ягаан галнуудайнь, / Сэнгүү
мэтэи байгаа хаа, / <... > Хүнэй хүбүү баатарай / хүшөө дээрэ зогсоһондли. /
Хүлзөөд ерэн дайсадай / Хүүр дээрэ зогсоһондли. / Хатуу шэрүүн байлдаанай
/ Харгы дээрэ байһандли. / Халуун амяар сорьёһон / Шулуун дээрэ байһандли (80
н.) г.м.*

Зэргэсүүлгэнүүдые бүрилдэлэй талаар хэдэн бүлэгөөр хубаадагынь зүйлтэй гэжэ ханагдахаар.

Жэшэнь, В. П. Вомперский **хуряангы** зэргэсүүлгэнүүдые нэгэ бүлэгтэ оруулна [Вомперский, 1964, 25-32 н.]. Д. Улзытуевай шүлэгүүд соо иимэ хуряангы зэргэсүүлгэнүүд олоор дайралдана: *Онсо найхан сагайнгаа одон мэтэ яларан, / Олоһон ехэ жаргалаараа омогорхонолди баран; (1974, 10 н.); Орьёл үндэр тэнгэри / оёдол торгон майханда; альган дээрэ мэтэ / Аржын толорон угтаа / аглаг минии Шэбэртэ! (11 н.); үльгэр мэтэ үдэшэ... (18 н.); Зүүдэн шэнги балшар ябааб тиыхэдэ... (20 н.); Үер шэнгээр нарьяжа, / Үүрэй сайтар нуухадатнай... (50 н.); Зүүдэн мэтэ найхан лэ (131 н.); Мүшэн шэнги гэрэлтэй, / Мүнхэ ута наһатай (238 н.); Түмэр мэтээр бүхэжөө (261 н.); Амилха хүшэр – тэнгэри шэл шэнги (2013, 315 н.) г.м.*

Уран найхан текст соо элирхэйлэгшын үүргэтэй зэргэсүүлгэ хуряангы тобшоор бээлүүлэгдэһэн байдаг:

Тэмээн уулын саанахана / <...>/ Архан шүдхэр фашисты / <...>/ Алан түрин байна гээд... (1974, 47 н.) (уула тэмээнтэй сасуулагдана, фашист шүдхэртэй адлишаагдана);

Урасхал долгин үһыеш / Ушармаар гансаи эльбээгүй...(54 н.) (үһэн долгинтой адлишаагдана);

Амарагни! / Нюдэниши – ногоони найхан нюдэн бэлэйл <...> (71 н.) г.м.

Ондоо үгэ холбуулалнуудтай хамта хэрэглэгдэһэн **дэлгэрэнги** зэргэсүүлгэнүүд нэгэ бүлэгтэ ороно.

Элирхэйлэгшэтэй хамта зэргэсүүлгэ хэрэглэгдэнэ: *Буряад малгайн сасаг мэтэ / Яб ягаахан сэсэгэй <...> <http://mungen-tobsho.com/archives/5633>;*

*Хангай ехэ тайга шэнги, / Эсэгым түрэхэн нангин тоонто, ... Эжым ту-
лиһэн алтан зууха / Эхэ нютагайм огторгойдол (2013, 308 н.); Үйлсэнүүдишни /
Үерлэн долгисоһон / Үргэн сэнхир мүрэнүүд мэтэл, / Талмайнуудишни / Тал-
яан далай соо / Тамаран ябаһан / Адар ехэ / «Авроронууд» мэтэл < ... > Агар зандан
модон мэтэлиш, / Түрэлхи хотомни! (1974, 60 н.) г.м.;*

причасти ба деепричастиин обородууды гү, али нүхэсэл мэдүүлэл оруулал-
саһан зэргэсүүлгэ: *Хүбүүнэй үгыг / хүлээжэ байһан юумэдэл <...> (2013, 310
н.); Гоёхон шулуу абаад, уһа руу шэдэжэрхинэм - / Галыг уруудан татажар-
хиһан утаһандли (2013, 315 н.); Орой дээрэхэмни тонгойлдон, / юушьеб шэб-
энэхэн мэтээр / Ордон ехэ үргөөнүүд / гал нюдөөр эмнилдээ (1974, 260 н.); Хаб-
сагай мэтээр шулуужаһан / ганса хүлөө/ гасагдаад, / Газарай татасы дабангүй
/ гажаран үлэжэ / гээгдэхэн / Гэсэрэй <...> (269 н.) г.м.;*

дабталгын хүсөөр бии болгоһон зэргэсүүлгэ: *Ганса түрэхэн ахамни, / Хада
мэтэ түшэгни, / Уула мэтэ тулгамни... (1974, 45 н.) (хада, уула нэгэ талаһаа,
түшэг, тулга нүгөө талаһаа адлирхуу удхатай үгэнүүд);*

*Харин энэ үглөө / Байгалайм долгид туулган мэтэ. / Хаанаһааб даа, / тэрэ
аяар гүнзэгийһөө / харалган халхинда туулган, / туулган мэтэ / хара хүхэ долгид
...(62 н.) (туулган дабтагдана) г.м.*

Параллелизм-зэргэсүүлгэ – уран зохёол соохи хэдэн зүйлнүүдэй холбоо ха-
руулһан ямар нэгэ үзэгдэлнүүдыг (жэшэнь, байгаали ба хүнэй ажабайдал)
адлишааж, синтаксическа, лексическэ, ритмическэ дабталга байгуулга; компо-
зиционно арга, аналоги гэжэ хэлэ шэнжэлэлгэдэ тайлбариллагдана. Иимэ арга
хэрэглэлгын жэшээ мүн Д. Улзытуевай шүлэгтэ дайралдана:

*Һэмжэн үүлэн мэтэ үрин тарин гэжэ, / Һэлгэн урбан байдаг / Юртэмсын
мүнхэ табисуур! (1974, 18 н.); Хангай тайгаар гүйлдэдэг / Хайран сэнгүү
наһамнай / Һайрам саһанай уһандал / Хайша хайшаа харьяжа, / Хайр шулуун
дайда руу / Хайлан дуулан шэнгээ гү? (111 н.) г.м.*

Дэлгэрэнги зэргэсүүлгэнүүд соогоо автор адлишааж хоёр дүрсыг
зэргэсүүлгын бүрилдэлдэ оруулна. А. И. Ефимовэй һанамжаар, иимэ
зэргэсүүлгэ юрэ бэе бээдээ харша удхатай хоёр бээ даһан ехэ мэдүүл-

элнүүднээ бүридэдэг. Хоёрдохи хубинь «тэрээн шэнгээр» гэхэн холбуулалаар эхилнэ [Ефимов, 1969, 225 н.]. Иймэ зэргэсүүлгэнүүд уран зураглалгыг түгэсэжэ, онсо хурса шэнжэтэй болгоно:

Мүшэн шэнги гэрэлтэй, / Мүнхэ ута наһатай / Байгаа хаа даа ямар нэм, - / Теэд / Хараһаар байтар ялагас гээд, / Тэнгэрийн / торгон энгэры / Хаха шуу отолон, / Харанхы руу богтолон, / Нэгэ мүшэнэй хүмэрихы, / Хэнэйшьеб даа гэмэрхы / Харан харан шаналнаб. / Дуудаан соогоо абяагүй, / Дуулаан соогоо заяагүй / Хабхар хүни нүгшэһэн / Хайратай ганса мүшэм! / Тэрээн шэнгээр хүн бүхэн / Хэзээ нэгэтэ бүхэн, / Дэлхэй дээрээ удангүй, / Дэгдэһэн унаһанаа мэдэнгүй, / Хойно хойноһоо нубарин, / Хойшолхо гү баран... / (1974, 238-239 н.)

Зэргэсүүлэгдэжэ байһан юумэн нэгэл үгөөр заагдаһан байхадань, зэргэсүүлгын образ дүрсэнь ехэ хүгжэнги, дэлгэрэнги байна:

Хара баабгайдал хаахар баахар үүлэд / Хаа хаанаһаа нэмээхэнээр сугларшаба. / Нарые тойрон бүхэлееһэн залгяад хахашаһандал, / Нажаганаса ёолон, гэнтэ бархиршаба. (1974, 33 н.)... (үүлэд – баабгайтай зэргэсүүлэгдэжэ байна);

Наймадахи хоногтоо тэнгэри аалин сэлмэжэ, / Найматай хүүгэндли зэмэтэй сэнхир нюдөөр / Тала дайдаяа танижа ядаһандал шэртэжэ, / Табхарай энгэртэ манан хүнжэл заһана (тэндэл) (тэнгэри – хүүгэдтэй зэргэсүүлэгдэжэ байна).

Шулуун нүүрһэндэл лүс хара үүлэд / шууяатай хүндөөр / шуухиран лужаганажа, / хангил үндэртэ гэдэһээ үүрэхэн / үльгэр туужсын могойдол, / ган булад хоёогоо хабиран, / гал сахилгаа эсхүүлнэ (62 н.) (үүлэд могойтой сасуулагдана).

Б. В. Томашевскийн һанамжаар, зэргэсүүлгэ шэнэ маягаараа ба дэлгэрэнги байдалаараа ехэ һайхан үрэ дүн туйладаг ха [Томашевский, 1983, 27 н.]. Ехэ үргэнөөр дэлгэрһэн зэргэсүүлгын образ түгэс, бээ даһан шэнжэтэй болохо болоно. Иймэ зэргэсүүлгэ эртэ урдандаа гиперболэ гэжэ нэрлэгдэдэг байгаа. Д. Улзытуевай шүлэг соо хэдэн дабхар зэргэсүүлгээр орёо болгоһон образ үсөөн бэшэ дайралдана: *Тэрэ хүниие / эгээл мүнөө һанахадам, / Тэршээ голой хүүюур мэтэ дүнгинэн, / Тэнгэрийн зүйдэлөөр / Зурагас гэжэ ябадаг. / Сэдьхэлэйм мүндэлһэн / Сэлгээ тэрэ үдэрнүүд... / Сэлэнгын үертэл дууһымни намай*

үргэжэ, / Зомгоол мэтээр долгин дээрээ шэдэсэгээн / Зоргон соогоо болоо һэн даа, мэдэрнэлби (1974, 19 н.); Хардалгын ехэ үүр байһан / Үргөө ехэ энэ ордон / Үлхөө араг яһан мэтэ. / Хубхай хоохон улхархайгаар / Хуушан сагаа һанаһан мэтэ (97 н.) г.м.

Зэргэсүүлгэдэ тэрэнэй хэлбэр түхэлынь ехэ шухала болоод үгэнэ ха.

Е. Т. Черкасова [1968, 34 н.] дагажа, хэлэнэй зэргэсүүлгын удха гаргалгада хэрэглэдэг аргуудыг илгяхань мүн зүйтэй гэжэ һанагдана.

1. Морфологическа аргууд:

сасуулан зэргэ гаралай падежэй түхэлэй хүсөөр харуулагдана: *Сахижа байһан хүбүүдын* / *Сахюур шулуунһаа хатуу лэ* (90 н.); *Аглаг сэнхир тэнгэриһээ* / *алас хизаар байхагүй* г.м.

суффикс –дал, -дли «үгын анхан һууряар нэрлэгдэһэн юумэндэ адли» гэхэн удхатай: *Мүргэдэг бухын* / *эбэрээ һэжсэн эрьюулһэндэл*, / *Аранга – һүүхэ лока-торнууд...*(89 н.); *Далай дээрэ мүшэд* / <...> *Портын түмэн галнуудаар* / *Хөөрэлдэжэ байһандал* (90 н.); *Тэмээн жсэндэл һубариһаар* / *жсэлнүүд, жсэлнүүд үгэрөө* (1974, 94 н.) г.м.

2. Синтаксическа аргууд:

мэтэ, шэнги, адли гэхэн дахуул үгэтэй зэргэсүүлгын холбуулалнууд янза бүрийн найруулгын удха оруулна: *Өөрынгөө хүбүүн мэтээр* / *Үдэшэн даллажа гээгдэнэл* (62 н.); *уралшни – улир мэтэ аад, дуугай үсэд бэлэйл.* (71 н.); *Латыш хэлэнэй уяниш гээшэнь.* / *Үгэ бүхэниинь шүлэг шэнги.* / *Нарата сэлмэг нажарай үдэр* / *Намдуу далайн долгин шэнги* (81 н.); *Жаран жэл соо далай гэтэһэн* / *Сэнхир нюдэдын* – *далай шэнги* (82 н.); *Тэрэ саад соо хүбүүниинь һууна.* - / *Тэнгэри мэтэ оюун шэгтэй*; *Амисхаал мэтэ долгид*, / *хойно хойноһоо дабхасан...*(84 н.) г.м.

Заримдаа зэргэсүүлхэдээ зохёолшон хэдэн образ хэрэглэдэг, нэгэл зүйлыг хэдэн талаһаа зэргэсүүлжэ харуулна, тиигэжэ уншагша али нэгыень шэлэжэ абаха аргатай болоно (1974 оной согсолбори соо):

Сэдьхэлдэш хогоосон мэтэ болоодхихо, / сэсэгэй хангал дуталдаһан мэтэ болоодхихо, / сэбэр басагад һонигүйдэл үзэгдэхэ, / сэсэн нүхэдиһни хуурмаг мэтээр һанагдаха (69 н.) (сэдьхэлэй байдал тухай);

Нүүлэ, түглэ мэтэ жэлнүүд үнгэрөө, / Уула хаданууд мэтэ жэлнүүд урдэм / эбхэрнэ (89 н.) (жэлнүүд тухай);

Тэрэнэй дуунууд тиимэл хадаа, / Тэнгэри мэтэ дуулимшье хаа, / Тэнгэс мэтэ уудамшье хаа, / Тэсэшэгүй ехэ гунигтай байгаа (98 н.);

Эртын манандал / үнжэсэн сагаан лэ, / Эхын альгандал / энэрхы дулаан лэ буряад хэлэмнай. / Булагай уһандал /бузаргүй тунгалаг, / Бугын нюдэндэл / буриггүй һайхан лэ / буряад хэлэмнай.../ Ардагай гүйдэлдэл аласы дабшанхай, Ажалай охиндол абьяас габшагай буряад хэлэмнай... (270-271 н.) г.м.

Юрэнхыдөө Дондог Улзытуев ехэ үргэнөөр байгааһин үзэгдэлнүүдтэ хандажа, алибаа юумые зэргэсүүлгын хүсөөр тобойсо зураглажа шадана:

Мэлмэн хүхэ долгидай / миралзаһан хашарһан / Мянган мянган жэлнүүдэй / зүүдэн мэтэ һайхан лэ (131 н.).

Сэлгээ сэлмэг агуу Балтын / Номин долги́н, ногоон дайда, / Сээжэ соомни мүнөөш болотор / Хүгжэм шэнгээр хүлгэн байдаг (159 н.);

Саридаг мэтэ ордонуудыһни... (166 н.)

Зүүн добоор / зүүдхэл татаад, / Зүүдэн мэтэ үүр сайгаа... (216 н.)

Эльбэмээр дулаахан / эльгэн шулууд / Энэрхы налгай / басагад мэтэл (257 н.).

Амитадай дүрсэнүүдтэ сасуулгадаа үсөөн бэшэ хандана:

Нугаһан мэтэ сээжэтэй, / Нугархай уян бээтэй...(199 н.)

һарын хоёр шушууртал, / һарагар хоёр эбэртэй, / <...> һарлаг хайнаг үнээдын / һагсаг- һагсаг бэлиэнэ (218 н.);

Булагай эхиндэ хагасаһан / буга ногоон хоёртол, / Хоёр тээшээ, / хоёр тээшээ тарабабди (251 н.).

Дуран тухай мүннүүдтэ мүн баһа зэргэсүүлгэ хэрэглэгдэнэ:

*Тэнюун нэгэ үглөөгүүр / Тэдэ хоёр эбтээ орон, / Тэнгэри газар хоёртол, / Тэ-
бэрилдэхэнь лабтай лэ (233 н.); хүни бүрил / шини мihэрэл / һүүдэр мэтээр /
даганал намай (259 н.) г.м.*

Гүн ухаанай талаар бодомжолжо бэшэнэ:

*Сая дүншүүр юртэмсэнүүд /<...>/ Саһан шэнгээр эрьелдэнэ. / <...> Энэ за-
ахан шини замби / Ээрсэг мэтээр эришэгдэн, / Хэзээ нэгэтэ тооһон болоод, /
<...> (244 н.) г.м.*

Үгүүлбэрийн эхиндэ байһан зэргэсүүлгын удха тон эли тодо, хурса
шэнжэтэй гэжэ үзэгдэнэ.

*Гэрэл мэтэ гэгээн, сэгээн Байгал, / Толи мэтэ толорно торгон Байгал. /
Тойроод хон жэн. / Тэнгэри мэтээр тэниинэ амгалан Байгал. / Үнгэрнэ он жэл. /
Онгосом холжорно / шэл мэтэ далайн / нюрган дээгүүр. (126 н.); <...> Атом,
ядро олоһондол, / Аянгын үгэ буталха (230 н.) г.м.*

Тэрээнтэй хамта, элирхэйлэгшэ бологшо тэмдэгэй нэрэтэй хамта хэрэглэ-
гдэһэн зэргэсүүлгэ хүниие гү, али юумые зураглалгада бүри хурса, шангадхаһан
удха нэмэрилдэг, жэшэнь: *Баатар эрын сээжсэдэл бараан шаргал дайда (8 н.);
Хутагын эридэл хурса долгинойш шууяан..., Баян уужам сээжэтэй / баабай
мэтэ Москвамнай... (263 н.); Байгалай уһандал / арюун тунгалаг, / Басаганай
миһэрэлдэл / урин налагай / буряад хэлэмнай (270 н.); г.м.*

Зэргэсүүлгын найруулгын үүргэнь олон янзын байдаг. Юумэ, үзэгдэл, зүйл,
тэдэнэй шанар шэнжые, үйлые дүрсэлэн зураглалгада зэргэсүүлгэ туһа хүргэнэ.

Жэшэнь, юумэнэй үнгэ тодоор зураглажа үгэнэ: *Хэтэ сагта баригдаһан /
нарбагар хушалтатай / хара урсанууд, / Үмхи хара түгсүүлнүүд мэтэ, / амида-
ралай багаханише / тэмдэггүй (127 н.); Харанхы хүни руу ороһондли / Хара
хурьһэ руу шэнгэхэбди (237 н.) г.м.;*

түхэл зураглана: *Шиигтэ дуратай / голой ягаан сэсэгүүд / һэргэн үндыжэ, /
Аяга мэтэхэн дэльбээрээ / аярхан бороо тодонхой...(127 н.) г.м.;*

абяа тэмдэглэнэ: *Салир сагаан пароходууд / Бэлиээрһээ бусаһан үнээд
мэтээр / Мөөрэлдэнэ, / (89 н.); Эдир наһанай/ дуун мэтэ / Эришэтэ огсом / сэл-
гээ Зэдэ...(226 н.) г.м.;*

үйлэ, байдалай шэнжэ тодорхойлно: <...> *Хэнгэргэм! <...> Зээрэн шэнгээр шармайжа, / Зээрэг долгёо тууналиш (146 н.); Хурим түрэ хуримаараа, / Худа ураг хамтаараа / Мөөр шэнгээр мухарина, / Мүрэн шэнгээр мушхарна (213 н.); Саашанхи харгы зам / сагаан манаар / хушаатай, / Сахаригтаһан долгиндол / сагай эрхээр / тушаатай - <...> (252 н.) г.м.;*

үүргэ, зорилго дамжуулна: *Үеһөө үедэ, сагһаа сагта / үншэн хэнзэ талын хүн / үлгэн замбиин тооһон мэтэ / <...> (98 н.);*

Хэтынгээ ерээдүйе хараһандал зугаасажса ябахадаа, / Шүрэ һубһа мэтээр хойно хойноһоонь үлхэжэ, / Шүлэгэй мүннүүдые зүрхэн дээрээ ургуулагша / бэлэйбди (159 н.) г.м.

Троп хадаа шүлэглэмэл гү, али үргэлжэлһэн бэшэгтэ уран һайханай дүрэ зураглалгатай холбоотой юм, тиихэдээ ганса тус мүннүүдһээ шалтагаалнагүй, харин ямар нэгэн мүнхэ һанаа бодол, юумэнэй үльгэр жэшээ болон бэлүүлэгдэнэ гээшэ. Авторай зэргэсүүлгэнүүдэй дүрэнүүд нэгэ үе сагай дүрэнүүдэй үлхөө болоно. Жэшээн, юрэ буряад малшад арадай хүбүүн Дондог Улзытуев үнээдэй дүрэнүүдые зураглана: *Энэ үедэ Эгэтын хүтэл эрезгшэндэл адлихан; Салир сагаан пароходууд / Бэлшээрһээ бусаһан үнээд мэтээр / Мөөрэлдэнэ...; һэеы гэр тухайгаа үльгэрэй ордон шэнгээр сэдхэлээ хөөрэн бэшэнэ: Эшэгы гэрэйм номин тооно / Эртын наранай элиэ тодоод, / Олон һаруул сонхо тоолон, / Ордон шэнгээр һэргэн бодоо! г.м.*

Сэбэр талын дунда үндыһэн хадаа тунгалаг уһатай булаг зураглана: *Булаг шэнги тунгалаг / Бугын нюдэд мэлмынэ; дам саашаа бугын нюдэн эгээл сэбэрэй хэм боложо үгэнэ: Булагай уһандал / бузаргүй тунгалаг, / Бугын нюдэндэл / буриггүй һайхан лэ / буряад хэлэмнай; тэнгэриһээ һайхан, үндэр юумэн үгы: Орёл үндэр тэнгэри / оёдол торгон майхандал; тон ехэ гэрэлтэй, ялагар зүйл хадаа – мүшэн – оло дахин шүлэгүүдтэнь зураглагдана: Мүшэн шэнги гэрэлтэй; тэнгэри хүүгэдтэй, үүлэд баабгай, могойтой адлишаагдажа зэргэсүүлэгдэхэнь ямар нэгэн онтохон, үльгэрэй дүрэ бии боложо, жаахан хүүгэдэй оршон байдалые шэнжэлжэ байһандал үзэгдэнэ.*

Хүнэй дүрэ зураглалгада ехэ һонин зэргэсүүлгэ хэрэглэгдэнэ: *уралшни* – *улир мэтэ аад, дуугай үсэд бэлэйл; Нидхэшни* – *ниидэхээ забдаһан хараасгай-дал бэлэй* (71 н.); *Сэнхир нюдэдынь* – *далай шэнги* г.м.

Юрэ мүрэн, далайн, уула хадын дүрэнүүд сагай гүйдэлтэй сасуулагдана:

Мэлмэн хүхэ долгиной / миралзаһан хашарһан / Мянган мянган жэлнүүдэй / зүүдэн мэтэ һайхан лэ; Нүүлэ, түглэ мэтэ жэлнүүд үнгэрөө, / Уула хаданууд мэтэ жэлнүүд урдам / эбхэрнэ г.м.

Мүшэн, тэнгэри, зүүдэн, сэсэг, булаг, тэнгэс далай, басаган, дуун, эхэ г.м. дүрэнүүд һайшаагдаһан удхатай гол түлэб байна:

һанаан бодолойм орьёдо / һаруул мүшэн шэнгээр, / Ухаан бодолойм оёрто / Ургы сэсэг мэтэр, / <...> дууданалши... (110 н.); *Гүрэмэл хоёр гээгэшни, Гүнсэмаа, / Гүн талын дуун шэнгил, Гүнсэмаа!* (184 н.) г.м.

Туулган, шэл, тоһон, түгсүүл г.м. дүрэнүүд муушааһан удхатай байна.

Эдэ хаража үзэгдэһэн зэргэсүүлгэнүүд гол түлэб поэдэй онсо өөрын стиль тобойсо элирүүлжэ үгэнэ, харин заншалта найруулгын зүйлнүүд мүн дайралдаашье һаа, үсөөн ха гэжэ тэмдэглэмээр, тиин саашадаа энэ талаһаа Дондог Улзытуевай ирагуу найруулгыг үшөө гүнзэгыгөөр шэнжэлхэ ёһотой байгаа гэжэ хүн бүхэн ойлгожо байгаа ёһотой гэжэ һананабди.

Тиин, Дондог Улзытуевай шүлэгүүд соохи зэргэсүүлгэнүүд хүнэй мэдэрэлдэ ехэ нүлөө үгэдэг арга болоно гэжэ гэршэлжэ байна.

Бэлиг ехэтэй, уран хурса хэлэтэй ирагуу найруулагша Д.Улзытуевай шүлэгүүдтэ зэргэсүүлгэ тон үргэнөөр хэрэглэгдэжэ, буряад хэлэнэй һангай баялиг болоно гээшэ. Тон ехээр һонирхол түрүүлдэг зэргэсүүлгэнүүдын хадаа бүрилдэлөөрөө дэлгэрэнги байна. Поэт дабташагүй, һанагдаагүй зүйлнүүдые сасуулжа, шэнэ нарин удхатай зэргэсүүлгэнүүдые бии болгоһон гээшэ.

Юрэ байгаалин үзэгдэлнүүдые, хүнэй, илангаяа эхэнэрэй, шарайе, байха байдалые зураглахадань уран зэргэсүүлгэнүүдэй удха шанар ехэ байна. Тэрэнһээ гадна ехэ үндэр гүн ухаанай удхатай мүрнүүд соонь мүн замбиин, хүнэй ажабайдалай эрьесэ холбогдоод, хүлээгдээгүй зүйлнүүдтэй сасуулагдажа, уран һайханай дүрсэнүүд тобойсо зураглагдана.

Зэргэсүүлгэнүүд найшааһаншье, буруушааһаншье сэгнэлтэтэй байжа, шуухала стилистическэ үүргэ дүүргэнэ. Хүнэй мэдэрэлые тобойсо элирүүлхэ шадалтайһаа боложо Д. Улзытуевай зэргэсүүлгэнүүд хэлэлгыг онсо хурса болгожо, уншагшадай сэдхэлэй хүбшэргэй дээрэ хүгжэмдэһэн шэнги болоно.

Бодото байдалыг үнгэлэн харуулжа, шэнэ дүрсэ бүтээжэ, зэргэсүүлгэнүүд ехэ үүргэ дүүргэнэ гэжэ тобшолхоор байна.

Библиографический список

1. Антология бурятской литературы. Т. 1. Поэзия – Буряад шүлэгэй далай / сост. А. Л. Анггархаев, Г. Ц-Д. Буянтуева. Улан-Удэ: Республиканская типография, 2013. С. 307–323.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1966. 608 с.
3. Бальжинимаева Ц. Ц. Модели простых сравнительных конструкций, выраженных определительными словосочетаниями в произведениях бурятских писателей // Мир Центральной Азии. Материалы международной научной конференции. Улан-Удэ, 2002. С. 17–26.
4. Батожабай Д. О. Төөригдэһэн хуби заяан. Улан-Удэ, 1959–1966. Т. 1–3.
5. Виноградов В. В. О поэзии Анны Ахматовой (Стилистические наброски) // В. В. Виноградов // Избранные труды: Поэтика русской литературы. М.: Наука, 1976. С. 405–427.
6. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М.: АН СССР отделение лит. и яз., 1963. 255 с.
7. Вомперский В. П. К характеристике стиля прозы М. Ю. Лермонтова (Стилистические функции сравнений) // Русский язык в школе. 1964. № 5. С. 25–32.
8. Дондог Улзытуевай хоёр шүлэг // [Электронный ресурс]. URL: <http://mungen-tobsho.com/archives/5633> (дата обращения: 10.01.2017).
9. Дугаржапова Т. М. Язык поэтических произведений Д. Дашиинимаева. Улан-Удэ: БНЦ СО РАН, 1993. 122 с.
10. Ефимов А. И. Стилистика русского языка. М.: Просвещение, 1969. 261 с.
11. Некрасова Е. А. Сравнения // Языковые процессы современной художественной литературы. Поэзия. М.: Наука, 1977. С. 240–294.
12. Санжина Д. Д. Язык бурятских исторических романов. Улан-Удэ: БНЦ СО РАН, 1991 131 с.
13. Скрибник Е. К., Даржаева Н. Б. Грамматика бурятского языка. Синтаксис сложного (полипредикативного) предложения / Е. К. Скрибник, Н. Б. Даржаева. Т. 1. Улан-Удэ: Изд-во БНЦ СО РАН, 2016. С. 256–262.

14. Словарь литературоведческих терминов // [Электронный ресурс]. URL: <http://litem.ru/podgotovka-k-ege/slovar-literaturovedcheskich-terminov>) (дата обращения: 10.01.2017).

15. Тагарова Т. Б. Сравнительные конструкции как средство экспрессивности (по роману Д. Батожабая «Төөригдэһэн хуби заяан») // Материалы Междунар. науч. конфер. «Актуальные проблемы современного монголоведения и алтаистики», посвящ. 75-летию со дня рождения и 55-летию науч.-пед. деятельности проф. В. И. Рассадина (г. Элиста, 10–13 ноября 2014 г.). Элиста: изд-во КалмГУ, 2014. С. 311–313.

16. Томашевский Б. В. Стилистика: учебное пособие. Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. 288 с.

17. Улзытуев Д. А. Ая гангын орон. Улаан-Үдэ: Бурядай номой хэблэл, 1974. 295 н.

18. Фразеологический словарь бурятского языка / сост. Т. Б. Тагарова. Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. 565 с.

19. Черкасова Е. Т. Опыт лингвистической интерпретации тропов // Вопросы языкознания. 1968. № 2. С. 28–38.

References

1. Anthology of the Buryat literature. V. 1. Poetry – Буряад шүлэгэй далай / А. Л. Angarhaev, G. C-D. Bujantueva. Ulan-Ude: Republican printing-office, 2013. P. 307–323. (in Russian)

2. Ahmanova O. S. Dictionary of linguistic terms. M.: Sovjet encyclopedia, 1966. 608 p. (in Russian)

3. Bal'zhinimaeva C. C. Models of simple comparative constructions expressed by attributive collocations in the works of Buryat writers // Central Asia's world. Materials of the international scientific conference. Ulan-Ude, 2002. P. 17–26. (in Russian)

4. Batozhabaj D. O. Төөригдэһэн хуби заяан. Ulan-Ude, 1959–1966. Т. 1–3. (in Buryat)

5. Vinogradov V. V. Concerning A.Ahmatova's poetry (stylistic keylines) // V.V. Vinogradov // Selectas: Poetics of the Russian literature. M.: Science, 1976. P. 405–427. (in Russian)

6. Vinogradov V. V. Stylistics. The theory of poetic speech. Poetics. M.: the USSR AS, department of literature and language, 1963. 255 p. (in Russian)

7. Vomperskij V. P. Concerning the style of M.Lermontov's prose (Stylistic functions of comparisons) // Russian at school. 1964. № 5. P. 25–32. (in Russian)

8. Дондог Улзытуевай хоёр шүлэг // [electronic source]. URL: <http://mungen-tobsho.com/archives/5633> (accessed date: 10.01.2017). (in Buryat)

9. Dugarzhapova T. M. Language of D. Dashinimaev's poetic works. Ulan-Ude: BSC SB RAS, 1993. 122 p. (in Russian)

10. *Efimov A. I.* Stylistics of the Russian language. M.: Enlightenment, 1969. 261 p. (in Russian)
11. *Nekrasova E. A.* Comparisons // Lingual processes of the modern fiction. Poetry. M.: Science, 1977. P. 240–294. (in Russian)
12. *Sanzhina D. D.* Language of Buryat historical novels. Ulan-Ude: BSC SB RAS, 1991 131 p. (in Russian)
13. *Skribnik E. K., Darzhaeva N. B.* Buryat grammar. Syntax of a complex (polypredicative) sentence / E. K. Skribnik, N. B. Darzhaeva. V. 1. Ulan-Ude: BSC SB RAS, 2016. C. 256–262. (in Russian)
14. Dictionary of literary terms // [electronic source]. URL: [http://litem.ru/podgotovka-k-
ege/slovar-literaturovedcheskich-terminov](http://litem.ru/podgotovka-k-ege/slovar-literaturovedcheskich-terminov)) (accessed date: 10.01.2017). (in Russian)
15. *Tagarova T. B.* Comparative constructions as an expressive means (in respect of D. Bat-zhabaj's «Төөригдэхэн хуби заяан» novel) // Materials of the international scientific conference «Topical issues of modern Mongolian Studies and Altaistics», devoted to 75th anniversary from the birth date and 55th anniversary of scientific and pedagogical activities of Professor V. I. Rassadin (Elista, November 10th –13th 2014). Elista: Kalmsu, 2014. P. 311–313. (in Russian)
16. *Tomashevskij B. V.* Stylistics: textbook. L.: LSU, 1983. 288 p. (in Russian)
17. *Ulzytuev D. A.* Ая гангын орон. Ulan-Ude: Бурядайд номой хэблэл, 1974. 295 н. (in Buryat)
18. Buryat phrase book / content by T. B. Tagarova. Irkutsk: ISU, 2014. 565 p. (in Russian)
19. *Cherkasova E. T.* Experience of linguistic interpretation of tropes // Issues of linguistics. 1968. № 2. P. 28–38. (in Russian)